

TÄHENDUSSUHETEST EESTI MURRETES

VILJA OJA

1. Sissejuhatus

Eesti murrete omavahelisi suhteid ja piirkondlikke erinevusi on analüüsitud mitmest aspektist lähtuvalt. Sõnavara maa-alalisi iseärasusi on samuti kajastatud paljudes uurimustes. Kõige detailsemalt on eesti murdesõnu kaardistanud Andrus Saareste „Eesti murdeatlases” (EMA) ja „Väikeses eesti murdeatlases” (VEMA). Osa neist kaartidest on autor varem avaldanud kommenteeritult monograafias „Leksikaalseist vahekordadest eesti murretes I” (1924). Koos lähisugulaskeelte materjaliga on eesti murdesõnavara kaardistatud ja kommenteeritud kolmeköitelises „Läänemeresoome keeleatlases” (ALFE) ning kõrvuti teiste Euroopa keelte murdesõnadega Euroopa keelte atlases (ALE). Kõik neli atlast sisaldavad mitut tüüpi kaarte, kuid tähendussuhteid on mõnel määral kaardistatud ainult ALFE-s. Neil, nn semantikaartidel on visualiseeritud alad, kus sama sõna märgib läänemeresoome murretes erinevaid mõisteid, nt on eristatud nimisõna *osa* kolm tähenduse leviala: 'osa, jagu', 'õnn, saatus' ja 'liha' (ALFE 1: 151). Niisuguseid kaarte, kus ilmnevad otseselt eesti murdesõnade omavahelised tähenduserinevused, on atlases üksikuid. Pealegi ei peegelda enamik ALFE kaarte eesti sõna kogu levikut, vaid piirdub kindlaksmääratud kaardivõrguga, mis kajastab maksimaalselt 28 murraku ainet.

Käesolevas kirjutises tutvustatakse tulemusi, mis on saadud, analüüsides eesti murdesõnade tähendusvahekordi, arvestades seejuures keelegeograafilist aspekti. Uurimuse eesmärgiks oli välja selgitada alad, mis torkavad silma omapärase sõnakasutusega. Käsitletakse sõnu, mis on tuntud kirjakeeles ja paljudes murretes, mida aga mingil selgelt piiritleval murdealal kasutatakse üldisest oluliselt erinevas tähenduses. Tähendusrühmade levikusuhteid iseloomustatakse murdenäidete abil, mida illustreerivad mõned uurimisprotsessi käigus koostatud kaardid. Mainitakse ka varasemates uurimustes ja ALFE-s ilmunud levikukaarte, kus kajastuvad eesti murdesõnade tähendussuhted piirkonniti. Samuti viidatakse trükisõnas ilmunud onomasioloogilistele kaartidele, millel kõnealuste sõnade levikut on kujutatud ainult ühes konkreetses tähenduses. Lisatud on päritoluviited ja andmed sõna kasutuse kohta lähisugukeeltes. Enamik materjali on valitud Eesti Keele Instituudis koostatud eesti murdesõnavara üldkartoteegist (EMSUKA) ja „Eesti murrete sõnaraamatu” (EMS) seni ilmunud osadest. Tähendusrühmade määramisel on arvestatud „Eesti keele seletava sõnaraamatu” (EKSS) ja EMS-i jaotust ning seletusi, lisades vajaduse korral täiendusi, detaile või üldistusi. Eesti murdeaines esitatakse EMS-i lihtsustatud transkriptsioonis (vt EMS I: 29–32), trükiallikatest võetud näidetel on säilitatud originaali kirjaviis. Murdeliigenduse osas arvestatakse erinevate tasandite murdepiire, alarühmi ja murrakurühmi (vt nt Saareste 1932: 25–27; 1952: 99 jj; Kask 1984: 5 jj; EMS I: 36–38; EMK).

2. Põhjaeesti *versus* lõunaeesti murded

Eesti murrete häälikulist ja grammatilist struktuuri ning sõnavara võrreldes on jõutud üksmeelsele otsusele, et suuremad erinevused valitsevad põhjaeesti ja lõunaeesti murrete vahel, mis on kujunenud omaaegsete erinevate hõimumurrete baasil (nt Kask 1984: 6). Kahe peamurde piir kulgeb mööda Mulgi murdeala lääne- ja põhjapiiri ning Tartu murdeala põhjapiiri. Üks selliseid sõnu, mille tähenduspiir langeb kokku põhja- ja lõunaeesti peamurrete piiriga, on *puhm / puhmas*. Kirjakeelne *puhmas*, GEN *puhma* märgib peamiselt juurelt hargnevat hulga püstjate vartega rohttaime (EKSS 4: 441). Samas tähenduses tuntakse seda sõna põhjaeesti murretes, ehkki ei kasutata eriti palju (levik VMS II: 255). Lõunaeesti murdes on *puhm (puhmass)*, GEN *puhma (puhma, puhmu)* harilik põõsa nimetus, olles ainulaadne läänemeresoome murretes (Saareste 1924: 12; Laanest 1995: 83; ALFE 2: 92–97). XVII sajandil Urvastes pastorina töötanud Johann(es) Gutsloff (1648: 108) on talletanud lõunaeesti sõnakuju *puhumb*, GEN *-a 'Busch'*. F. J. Wiedemanni sõnaraamatus (1973: 885) on lõunaeesti ja idamurde sõna vastetena loetletud 'Strauch, Gesträuch, Blumenstock', lisatud näide *ise puhm rahvast 'eine besondere Familie'* ning liitsõnad *metsapuhm 'Wäldchen, Gebüsch'* ja *tähtedepuhm 'Sternhaufen'*. Selle põhjal on Saareste (1924: 36) oletanud sõna varasemaks tähenduseks 'kahl, kimp, tups; salk'.

Peamurretevaheline tähenduspiir tuleb selgelt ilmsiks ka riietuseset märkiva sõna *särk* kasutuses. Põhjaeesti murretes on see üldlevinud kirjakeelsega sarnases tähenduses (Saareste 1924: 162). Sama särginimetus esineb liivi keeles (*serk*) ja soome Häme murde kaguosas ning Kymi, Lõuna-Savo ja Lõuna-Kesksoome murde alal (*särkki, serkki*) (Laanest 1995: 81; ALFE 3: 417–418). Lõunaeesti murretes, kus särki nimetatakse (*h*)*ame*, tähistab *särk* vanaaegset naiste või meeste ülerõivast, villast pikk-kuube ehk mantlit (Saareste 1924: 171). Sõnatüvi on vana germaani laen, vrd skandinaavia *serkr* 'särk, varrukata rüü; mundrikuub', vanarootsi *särker* 'särk' (Setälä 1913: 449, 454; EEW: 2990; EES: 449).

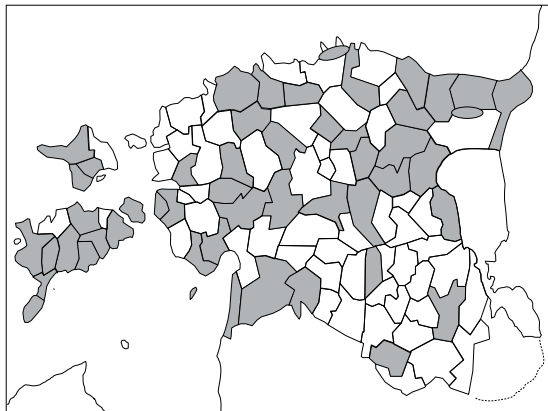
Soome-ugri päritoluga maastikutermi *nurm* kasutust saame võrrelda ühelt poolt murdekeeles, teiselt poolt kohanimedes. Põhjaeesti murdealal, nagu kirjakeeleski, väljendatakse sõnaga *nurm* enamasti rohumaad, aasa, looduslikku heinamaad. Lõunaeesti murdes märgib *nurm (nu'rm)* haritud maad, põldu (vt nt Saareste 1924: 142–144). Kohanimedes on *nurm* samuti üldlevinud, kuid Põhja-Eestis ei ole see asula liitnimede teise komponendina nimetavas käändes, st ta ei ole determinandiks, ning loodusnimedes esineb põhjaeesti murdealal harva, lõunaeesti murdealal aga sageli (Pall 1977: 202–203). Tõenäoliselt on seda minevikus apellatiivina tuntud kogu keelealal (Pall 1977: 125; Oja, Kallasmaa 2012: 911–912). Peale eesti keele on *nurm(i)* vms levinud kõigis läänemeresoome keeltes ja kaugemates sugulaskeelteski. Tähenduste poolest jaguneb läänemeresoome ala üldjoontes kaheks: soome, karjala, vepsa ja isuri keeles kasutatakse seda loodusliku rohumaad, heinamaad või muu lageda maa-ala nimetusena nagu põhjaeesti murretes (ALFE 1: 385, 387–388), aga vadja ja liivi keeles sarnaselt lõunaeesti murretega enamasti haritud maa, põllu nimetusena (Kettunen 1938: 257; SSA 2: 242–243; EES: 322; VKS: 820–821). Kaugemates sugulaskeeltes (saami, handi, mansi) märgib selle tüvega sõna looduslikku niitu (UEW: 328).

Kaartidel 1a ja 1b on kujutatud murdesõna *koot*¹ levik eri tähendustes. Kõik kolm tähendust 'rehepeksuvahend', 'jalg v jala osa' ja 'Orioni tähtkuju' leiame juba Wiedemanni sõnaraamatus (1973: 361). Murdesõnaraamatus on sellest sõnast tehtud kaks omaette artiklit: *koot*¹ 'tööriist käsitsi rehepeksul', 'Orion' ja 'eseme osa' (EMS III: 635–636), *koot*² 'looma jala osa'; 'inimese jala osa', 'hrl pl, hum inimese jalad, koivad' (EMS III: 636–637). Algupäraselt laenati alamsaksa keelest looma jala osa märkiv sõna < asks *kote*, *kute*, vrd sks *Köte* 'pahkluu, kederluu; kabi; sörg; hobuse sörgats', mis samas tähenduses levis põhjaeesti murretes (Saareste 1924: 204; EEW: 946). Seejärel kanti nimetus üle looma koodi kujulisele kõverale rehepeksuvahendile ning hiljem uuemale kaheosalisele rehepeksuvahendile (Saareste 1923: 141–142). Uut tüüpi rehepeksuvahend võeti esmalt kasutusele Lõuna-Eestis, kus sõna *koot* leviski just rehepeksuvahendi nimetusena. Lääne-Eestis ja saartel domineeris varasem *vart* kuni XIX sajandi lõpuni (Ränk 1995: 72; ERL: 96–97). Seetõttu on uue rehepeksuvahendi nimetus *koot* sel alal vähetuntud. Orioni tähtkuju sai omakorda nime rehepeksuvahendi järgi, mida kinnitab ka sõna levik murretes. Väga sageli ei ole sõnakasutus kummagi peamurde alal kõikjal ühesugune.

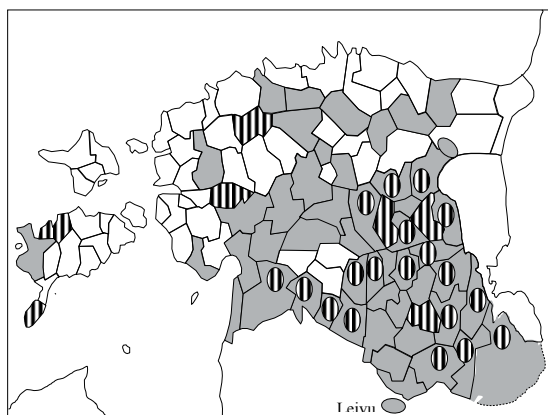
3. Tähendussuhteid lõunaeesti murretes

Lõunaeesti peamurdes, mis jaguneb Mulgi, Tartu ja Võru murdeks, on mitmete tunnuste põhjal täheldatud muistse Sakala hõimumurde baasil kujunenud Mulgi murde suuremat erinevust idapoolsetest murretest ning mitmeid sarnasusi põhjaeesti keelega (EMK: 168–172). Sama tuleb ilmsiks tähendussuhete analüüsimisel. Näiteks sissejuhatuses mainitud nimisõna *osa* variandid väljendavad läänemeresoome murretes peamiselt mõisteid 'osa, tükk tervikust' ja 'õnn, saatus'. Toiduks tarvitatavat liha on nimetatud *osa* Mulgi murdes, selle lähikonnas Saarde, Tori, Hargla murrakus ning liivi keeles (nt Salatsi *schiga oza* 'sealiha'), kuid üksikuid teateid leidub teistestki põhjaeesti murrakutest (VMS II: 150; ALFE 1: 151–152; SLW: 140). Sellist sõnakasutust seostatakse algselt kütitud saaklooma jagamisega.

Kirjakeeles on *läte* ja *allikas* sünonüümid (EKSS 1: 95–96; EKSS 3: 258). Murdekeeles on *läte*, GEN *lätte* lõunaeesti noomen, mille häälikuline vaste on põhjaeesti *lähe* ja sugulaskeeltes *läht*-tüvelised sõnad (< *lätke-) (UEW: 239–240; SSA 2: 122; EES: 262). Tartu ja Võru murdes märgib see allikat (ALFE 1: 400), Mulgi murde lääneosas aga kaevu, nt Hls *allikun om paremb vesi ku lätten*; Krk *lätte`meister* 'kaevutegija'; *völlige läte* (VEMA: 14; EMS V: 716, 720). Täheenduse 'kaev' teket soodustas asjaolu, et allika nimetusena levis Mulgis põhjaeestipärane *allik* (Saareste 1924: 12–13). Kohanimedes esineb *läte* apellatiivina tähenduses 'allikas' lisaks Tartu ja Võru murdele Helme ja Kolga-Jaani murrakus ning tähenduses 'kaev' Mulgi lääneosa kõrval ka Rannu murrakus (Pall 1977: 212). Siin näeme ühtlasi Mulgi murde ida- ja lääneosa vastandumist, mida on samuti rõhutatud varasemates uurimustes (nt Tanning 1961: 15–53).

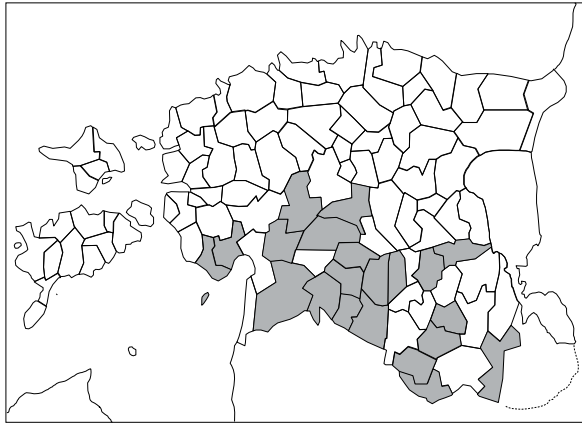
a) 'jala osa; jalg'

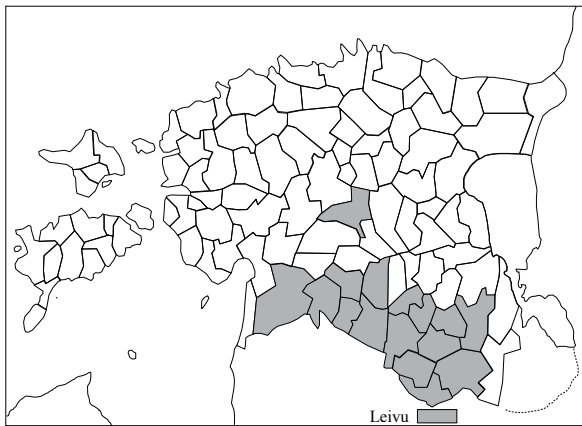
b) 'rehepeksuvahend'
 'Orioni tähtkuju'

Kaart 1. *koot.*

Verbi *tapma* tarvitatakse kirjakeeles peamiselt tähenduses 'surmama, hävitama', selle kõrval tunnevad lõunaestlased seda tähenduses 'peksma, taguma, lööma'. Lõuna-Eestiga sarnaseid näiteid leidub murdesõnavarakogus ka Pärnumaalt ja Põhja-Viljandimaalt (kaart 2a). Liivi keeles on verb registreeritud samuti mõlemas tähenduses (Kettunen 1938: 409; SLW: 192). Sõnal on vasted teisteski soome-ugri keeltes, sealhulgas mordva *tapams* 'lööma jm' (UEW: 509; SSA 3: 270; EES: 515). Läänemeresoome keeltes (peamiselt vepsa, vadja, isuri, soome läänemurded) esineb verb *tappa(a)*: *tapa-* rehepeksu-terminina ja Tuomo Tuomi arvates võis see algselt väljendada rehepeksu kogu läänemeresoome alal, kus sellega tegeldi (ALFE 3: 98–102). Eesti keele osas toetab Tuomi oletust noomen *tapa* (*tapan*, *tape*, *tap(p)en*) 'pahmas', mille lõunaestiline levik (kaart 2b, VMS II: 487) seostub ühtlasi verbi *tapma* tähendusega 'peksma, lööma'.

a) *tapma* 'peksma, taguma, lööma'

b) *tapa, tapan, tape, tap(p)en* 'pahmas'

Kaart 2. *tapma* ja *tapa*.

4. Saarte murde eritähendusi

Et Eesti läänesaared moodustavad omaette murdeala, pole üldiselt kahtlusi tekitanud ning tähendussuhete analüüs üksnes kinnitab seda seisukohta. Mandrieesti murretes, nagu kirjakeeleski, tähistab *pall* põrkavat mänguvahendit ning muid ümaraid moodustisi, seda sageli liitsõnades, nagu *lume-, mulla-, lihapall*. Uurali keelkonnas esineb *pall*-tüvega pallinimetusi üksnes läänemeresoome ja saami keeles (Oja 2011: 658–660). Germaani algupärased noomenid (< germ **ballu-*) on neisse keeltesse tulnud mitut eri teed pidi ja erineval ajal (SKES: 447; SSA 2: 303). Eesti keelde on sõna laenatud alam- või ülemlaenu keelest, vrd sks *Ball*, asks *bal* (EEW: 1914; Kluge 2002: 85; EES: 350). Saarte murdes kohtab niisugust pallinimetust harva ja uuemates kirjanekutes, siin on *pall* põhiliselt tuntud tähenduses 'kakk' (levikukaart Oja

2002: 168). See on suurem taignast valmistatud munakujuline vees või liha-leemes keedetud pirukas, mida süüakse käega (Moora 1991: 126–129, 133). Üldnimetus *pall* märgib nii verikäkki kui ka valget käkki, nt *Pha kui sai `looma tapetud, siis sai veri`palli` tehtud*; Põi *Teeme täna `valget palli*. Pole teada, kas kirjeldav nimetus *pall* võeti üle koos kõnealuse toidu valmistamisviisiga rootslastelt või baltisakslastelt, kus seda on kasutatud sekundaarsena termini *palt* kõrval.¹ Omamoodi võis nimetust mõjutada ka Lääne-Saaremaal verikäkki märkiv laensõna *palt*, mis oli levinud verikäki nimetusena rootsi keeles ja rootsi laenuna soome murretes (Talve 1974: 68 jj). Eesti keeles on viimast peetud rootsi ja alamsaksa laenuks, kuid seostatud ka baltisaksa ja läti sõnadega (Saareste 1958: 246; Talve 1974: 79; EEW: 1917; Vaba 1997: 150).

Huvitavaid tulemusi on saadud ilmakaarte nimetuste võrdlemisel (vt Neetar 1991). Põhjaeesti murde mandriosas märgib *ida* üldiselt idakaart nagu kirjakeeleski ja *lääs* (*lään(e)*, *läns* jm) läänekaart, seevastu saarte murdes ja kohati läänerannikul on *ida* kirde nimetus ja *lääs* edela nimetus (EMS I: 847–848; ALFE 1: 365, 375; EMS V: 727). Eesti saarte murdega sarnaselt nimetatakse ilmakaari liivi keeles ja lätikeelsetes tuulenimetustes Kurzeme idarannikul: lv *idaa* 'kirre', *leeñtš* 'edel' ja lt *ide* 'kirdetuul', *lėnic(a)* 'edelatuul' (Neetar 2006: 353 jj). Selle põhjus peitub sarnastes loodusoludes, aga ka omavahelistes kontaktides.

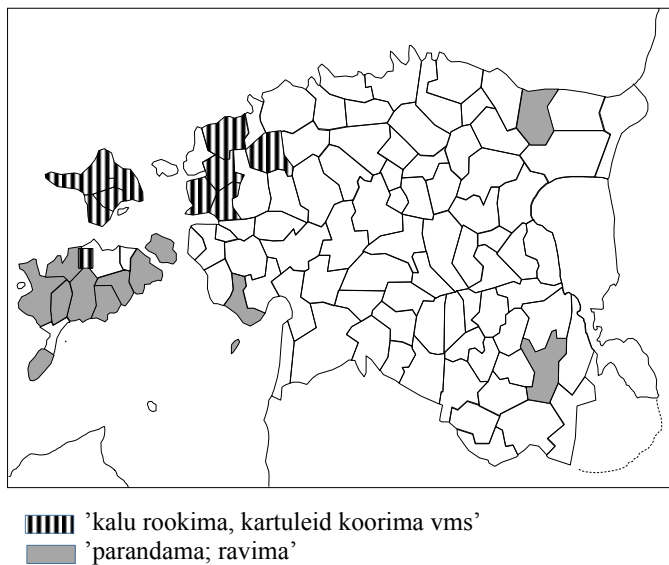
Endisaegne pikk meeste või naiste villane üleriiie kandis põhjaeesti murretes nimetust *kuub* ja kohati öeldi nõnda ka laste kleidi või särgitaolise riietusese kohta (Saareste 1924: 171; EMS IV: 138–139). Saarte murdes ning osalt kirderannikumurdes märgib *kuub* ka naiste seelikut, mujalt on selle kohta paar üksiknäidet (Saareste 1924: 165, 167; EMA I: kaart 9; Oja, Metsmägi 2013: 188–189). Sõna on tõenäoliselt laenatud alamsaksa keelest, vrd küsks *schübe*, sks *Schaube* 'naiste seelik või mantel' (EES: 197).

Leidub ka selliseid sõnu, mida kasutatakse kummalgi saarel ja selle naabruses omamoodi. Tegusõna *harima* esineb eesti keeles üldiselt kolmes põhitähenduses: 1) 'puhastama, korrastama', 2) 'maad kultiveerima', 3) 'teadmisi ehk haridust andma või omandama' (EMS I: 411; EKSS 1: 447). Esimese tähenduse baasil on murdeti toimunud omapäraseid semantilisi arenguid. Kui kirjakeeles väljendatakse sõnaga *harima* muuhulgas alatähendust '(villa, lina või kanepit) töötleva, kasutuseks ette valmistama', siis Hiiumaal ja osalt Loodes-Eestis märgib see ka mõisteid 'kartuleid koorima', 'kalu rookima' või 'pähkleid lüdimä' (kaart 3). Lisaks on Käina murrakust registreeritud noomen *ari* tähenduses 'kartulikoos' (EMS I: 407).

Saaremaal ning Muhu, Kihnu, Tõstamaa ja Lüganuse murrakus on sõna *harima* kasutatud tähenduses 'parandama, remontima', nt *Jäm ma ari nee* [riided] 'terveks'; *Muh kes `meite vanu` atru viel arib*; *Tõs saabaste arija* 'kingsepp'. Lääne-Saaremaal ja Põlva murrakus öeldakse *harima* ka ravitsemise,

¹ Samasugused käkid on olnud traditsiooniline toit rootslastel ja noomen *boll* tähistas varem rootsi keeles üldmõistet 'kera, kerakujuline ese' (Talve 1974; SAOB, s.v. *boll*). Eesti murretes esineb *pall* kera tähenduses pigem ida pool ja suhteliselt harva. Baltisaksa keeles on käki valmistamist kirjeldatud järgmiselt: „Die Bestandteile dieser Speise werden zu einem dicken, festen Teige zusammengenetet, zu Ballen oder Klößen gestaltet und darauf gar gekocht. Diese Ballen, Palten, werden in Scheiben geschnitten und in der Pfanne gebakken” ('Selle toidu koostisosad sõtkutakse kokku tihedaks, kõvaks tainaks, et vormida pallid või klimbid (käkid) ja seejärel keedetakse (valmis). Need pallid, käkid, lõigatakse viiludeks ja praetakse pannil') (Gutzeit 1887: 323).

arstimise kohta, nt Khk *ussi sõnadega aris* 'ravis' [rästikuhammustust]; Kaa `tohtrid arisid ta üsna ää' 'ravisid terveks'; Plv `tuuga [nöiakollaga] *iks ariti* `haigit (EMS I: 411). Kõnealuseid tähendusi märkiv verb on ilmselt tuletatud balti laenust *hari*, vrd lt *sars* (PL *sari*), ld *šerys* 'seaharjas' (Thomsen 1931: 385; ME 3: 722; Kalima 1936: 97; EES: 70).

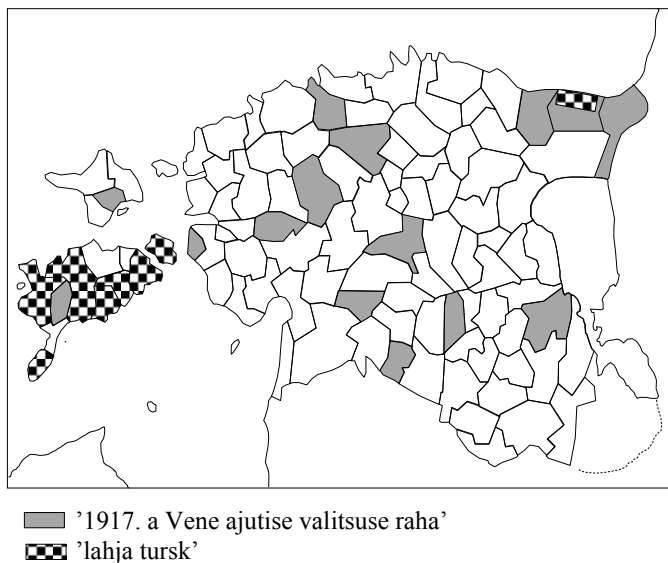

Kaart 3. *harima*.

Mõned sõnad on erilise tähenduse omandanud ainult ühel saarel, Hiiu- maal või Saaremaal. Näiteks verb *katsuma* esineb Saaremaal samas kontekstis nagu kirjakeeles: 'proovima, katsetama; käega kompama' jms. Hiiumaal märgib ühend (millegi) *peale katsuma* mõistet 'negatiivselt mõjuma, (midagi) kahjustama', nt Emm *Akkas kondi peele katsuma* [raske töö]; Rei *se katsub mu koti* (rahakoti) `pääle; see (pimedas lugemine) *katsub su* `silme `piale; see (kõrge vererõhk) *katsob* `kangest südame `pääle (EMS II: 844/12).

Mingil alal levinud eri tähendused ei piirdu üksnes vana sõnavaraga. Järgnev humoorikas näide räägib suhteliselt noorest laenust, mis sai XX sajandi algupoolel peamiselt Saaremaal uue sisu. 1917. aasta sügisel Vene ajutise valitsuse poolt välja antud raha on rahvasuus tollase peaministri Aleksandr Kerenski nime järgi kutsutud *kere-n(t)ski*, *keeren(t)sk(i)*, `krentski vms (Must 2000: 92). Sõna kohta on hajateateid mitmelt poolt eesti murretest, rohkem Põhja-Eestist, eriti kirderannikumurdest. Saaremaal ja Jõhvi murrakus kasutati seda sõna ülekantud tähenduses ka suure lahja tursakala nimetusena (kaart 4), nt Jäm `Arka·ngle omad [Arhangelski – Põhja-Jäämere tursad], *lahjad*, suure `peaga – `kere·niskid; Põi *Nee olid seda korda kenad tursad*, *nee pole kerentskid olnd* (EMS II: 1009).

Eri saarte ja nende osade murdekeelt iseloomustavad ka häälikulised ja morfoloogilised erinevused (nt Lonn, Niit 2002). Heterogeensust on tekitanud nii kohalikud olud kui ka ühiskondlik-ajaloolised tegurid, sealhulgas osaliselt rootsikeelne asustus (nt Ariste 1933; Raag 1988).

Kaart 4. *keren(t)ski*.

5. Eritähendusi läänemurdes

Läänemurde ala ei moodusta keeleliselt väga ühtset tervikut. Siin leidub sarnasusi saarte murdega, Mulgi murdega, keskmurdega ning muidugi üldpõhjaeestilisi jooni (nt Juhkam, Sepp 2000: 9–62). Järgnevalt esitan paar näidet sõnade omapärase kasutuse kohta läänemurdes ning selle naabruses. Teatud häälitsust kirjeldav *luik*-tüveline verb on tuntud kõigis läänemeresoome keeltes, v.a liivi keel (SKES: 306). Eesti murretes on verbi *luikama* kasutatud põhiliselt Harjumaal ning mõnes murrakus saarte ja läänemurde alal, nt Pjg *ärg luikab*. Eesti läänepoolsetes murrakutes, sealhulgas saarte idarannikul märgib sama tüvega noomen *luik* karjapasanat ja selle heli (VMS I: 468; EMS V: 492). Näiteks: Muh *luike`aama* (~`lööma); Phl *töri* (pasun) *tegi suure pitka luige*; Mar *nee oo muusikad kes`mängväd`luikedega ja kitaredega*; Jür *Luust luigud*. Tõenäoliselt *luik*-tüvelisest verbist tekkinud linnunimetus *luik* (kohati *luiges*) 'Cygnus' on eesti keeles üldlevinud ning esineb ka soome, isuri ja vadja murretes (Nirvi 1971: 279; EEW: 1382; EES: 253; VKS: 640).

Sõna *org* tähenduses 'piklik nõgus pinnavorm' teatakse murretes peaaegu üle Eesti, kirjakeele mõjul ka seal, kus on üldiselt tasane maa (VMS II: 148). Kohanimedes esineb see nii atribuudina kui ka determinandina, kuid pole Põhja-Eestis sage (Pall 1977: 134; Kallasmaa 2003: 55, 58). Läänemurdes ning Muhu, Kuusalu, Kose, Juuru ja Kursi murrakus on *org* öeldud ka tihniku või padriku kohta. Läänemurde loodusnimed põhisõnaga *-org* tähistavad nõgusid või sälkorgusid (Kallasmaa 2003: 94). Ehkki sõna pärineb läänemeresoome saami tüvest (SSA 2: 271–272; EES: 338), kohtab seda teistes läänemeresoome keeltes maastikuterminina harva. Orgu või nõgu tähistab *orko* vadja keeles (VKS: 851) ja soome kagumurretes, *orgo* karjala keeles (peamiselt Aunuse murdes), *org* keskvepsa murdes, mujalt on üksikud teated. Metsamaad (võsa,

tihnikut, niiske pinnaga kuusikut vms) märgib *org* või *orgo* lisaks eesti murretele põhjavepsa murdes ja kohati karjala murretes (ALFE 1: 389–391). Läänemurde tähendussuhted kajastuvad ka artikli 7. peatükis.

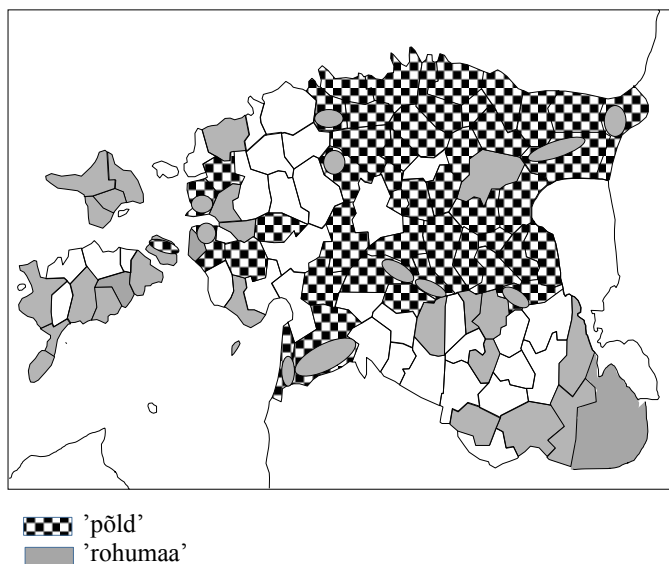
6. *Katsuma* Virumaal ja idamurdes

Virumaal ja idapoolsel Põhja-Tartumaal kasutatakse mõnda sõna sarnaselt soome ja vadja keelega. Üks selliseid on *katsuma*. Verbi *katsuma* päritolu osas on eriarvamusi: seda peetakse kas läänemeresoome-saami või läänemeresoome-permi tüveks või hiliseks germaani laenuks < germ **gātja-* (SSA 1: 328–329; EES 136). Põhjaeesti murretes kasutatakse verbi põhiliselt samamoodi kui kirjakeeles, kus eristatakse tähendusrühmad 'puudutama', '(midagi teha) üritama', 'proovima, katsetama', 'maitsma', 'kontrollima' jt ning noomen *katse* tähendab 'katsetamine, proovimine; kontroll' (EMS II: 844/2, 11–12; EKSS 2: 159–160). Selle kõrval esineb murdeti muid tähendusi. Eespool oli juttu verbi omapärasest kasutusest Hiiumaa murrakutes. Kirderannikumurdes väljendab *katsuma* sarnaselt vadja ja soome keelega mõisteid 'vaatama; järele vaatama' ning 'külastama', nt Hlj *`nurga naist `käidi `katsumas*; VNg *`amba `kirjast `katsuta obuse vanudust*; Lüg *Taruma sant tuleb Savala `santi `katsuma*; Vai *`katso kui `pallo `kello on*. Titeema külustus ehk katsik on Virumaal ja idamurde alal (mujalt üksikud teated) *katse* (*`katse*), nt VMr *ämm tuli `katsele ja töi `vaana täie pudru*; Iis *`enne `viedi kotiga üks kõik mis tite emale – `katsekott*; Kod *tulevad juba katselt kodo* (EMS II: 844/2–3). Lisaks on verb *katsuma* idamurdes ja Alutagusel tuntud tähenduses 'hankima, otsima', nt Lüg *`kaasamies oli `pruudi vend. ku `venda ei õld, siis pidi küläst `katsuma*; Kod *katsu minule kua üks vana `pualne vagane [naine]*; Pal *kui ära osteti talud, siis iga üks `katsus `endale karjusse*. See tähendus on samuti laiemalt levinud vadja ja soome keeles (vrd sm *katsoa* SMS: 515–516, 519; SES: 453; VKS: 412–413).

7. Erisusi Ida- ja Lääne-Eestist

Põhjaeesti murde mandriosas ei õnnestunud tähendussuhete alusel täpsemalt erinevaid alasid piiritleda. Ida- ja läänepoolsete murrete vastuolu on paljudel juhtudel siiski levikupildis jälgitav. Noomen *väli* (GEN *välja, vällä*) on tuntud üle Eesti, kuid see väljendab murdeti erinevaid maastikualasid (Oja, Kallasmaa 2012: 913). Põhjaeesti murrete idapoolsel alal on sõna tähendus 'põld', läänepoolsel alal aga enamasti 'rohuma', rannaaladel ka 'avameri'. Lõunaees-ti murretes on *väli* rohuma nimetuseks Võru murdes, harvem Tartu murdes ja Mulgist ainult Tarvastu murrakus (kaart 5). Kohanimede liigisõnana esineb *väli* lääne pool (põhjaeesti keskmurde ja läänemurde alal) tähenduses 'rohuma, lagendik', kuid ida pool, alates juba läänemurde idapoolsematest kihelkondadest, tuleb see esile põllunimede liigisõnana (Pall 1977: 124; Kallasmaa 2003: 71). Sarnaselt eesti nimedele esineb mõnedes Edela-Soome kohanimeses sõna *väljä* tähenduses 'lage ala, lagendik, väli, heinamaa, põld, avameri', kuid seda peetakse eesti mõjutuseks. Ehkki apellatiivi *väljä* tarvitatakse ka isuri keeles ja Karjala maakitsusel, eelkõige Soome lahe saartel ja rannikualal,

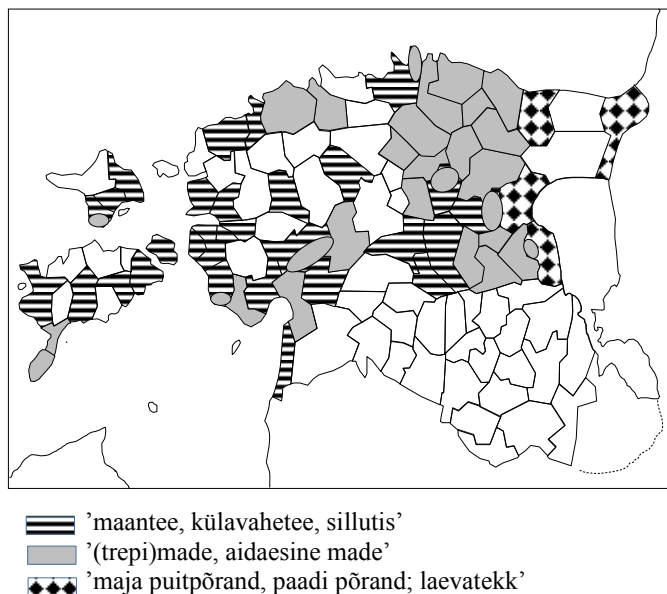
puudub see sealseis kohanimesed (Nissilä 1967: 292–293). Kõigis läänemeresoome keeltes märgivad *väli*, *väljä*, *väl'lä* ja teised selle tüvega sõnad mõisteid, mis seostuvad avaruse, lageda, avatud ruumiga, osaga sellest või vaba, piiranguteta olekuga. Tüve päritolu kohta on avaldatud mitu versiooni. Ühelt poolt võib tegemist olla läänemeresoome oma tüvega (EEW 3974–3976; EES 2012: 620). Eesti adverbiga *välja*, *-s* on aga seostatud ka mordva sõna *vele* 'küla' ja tuletisi sellest (Mosin 1968). Teiselt poolt oletatakse balti laenulisust, vrd lt *vaļa*, ld *valiä* 'tahe, vaba voli jms' (ME 4: 463). Jorma Koivulehto (1993: 34) oletas, et algupärane variant võiks olla koguni balto-slaavi **valiā*, vrd vn *воля* 'tahe, vabadus'.

Kaart 5. *väli*.

Põhjaeesti murrete ida- ja lääneosa erinevuse kõrval tuleb kaardil 6 esile omapärane sõnakasutus Ida-Virumaal ja Peipsi läänerannikul. Noomen *sild*, *silta* jms märgib kõigis läänemeresoome keeltes mõistet 'jõe, oru või muu takistuse ületamiseks ehitatud ühendustee' ning sellega sarnaseid konstruktsioone. Päritolult on see balti laen, vrd ld *tiltas*, lt *tilts* 'sild' (Kalima 1936: 162; SKES: 1029; SSA 3: 182). Põhjaeesti murretes on *sild* (saarte murdes ka *süld*, *söld*, *seld*) kinnistunud veel kolmes konkreetsetes tähenduses: 1) sillutis, tee, 2) trepimade, 3) põrand. Kõige laiemalt on sõna murdekeeles levinud sillutatud tee (maantee või külavahetee) nimetusena. Kohanimede (nii asula- kui ka loodusnimede) teise komponendina esinev *sild* või *silla* on paljudel juhtudel lähtunud ilmselt just sellest tähendusest (Pall 1977: 115–116). Taladele toetuv rõdutaoline made kuulub tavaliselt aida juurde: aida ette oli kogu esiseina pikkuselt ehitatud nn aidasild ehk made(med). See moodustati aida otsaseinte alumiste palkide ning põrandatalade etteulatuvatest otstest, mille peale laoti poolpalkidest või laudadest põrand (Tihase 1974: 267–270). Idamurdes ja Kirde-Eestis on *sild* elumaja puitpõrand (sageli palkidest), paadi

põrand või laevatekk. Tähdenduses 'põrand' esineb sõna ka soome idamurretes ning karjala, vepsa, isuri ja vadja keeles. Idapoolse leviku põhjal oletatakse, et tähenduses 'puidust põrand, trepimade jms' on sõna hakatud esmalt kasutama muinaskarjala hoonetes, kus ehitati taladele toetuv puitpõrand (Ruoppila 1967: 43–44, kaart 48; ALFE 1: 126–127).

Kaart 6. *sild*.

Lõpuks toon ühe näite erilisest sõnakasutusest Lääne-Saaremaal ja Võru murde Leivu murrakus. Omadussõnaga *armas* väljendatakse läänemeresoome keeltes üldiselt tunnet 'kallis, meeldiv, hea' ning eesti tegusõna *armastama* (murdeis ka *armatsama*, *armatsema*, *armatsõma*) esineb esmajoones tähenduses 'kiindunud olema, kalliks pidama; armastust tundma' või ka 'meeldivaks pidama, eelistama' (EMS I: 432–434; EKSS 1: 139). Võru murde lõunaosas tähistab *armass* ka haletsust, kahjutunnet, nt *Har is olõ armass umma last* 'oma lapsest ei olnud kahju'; *Lei tuul om armass naist un last, ik'k* 'sellel on naisest ja lapsest kahju, nutab'. Verbid *armastama*, *armatsema*, *armatsama*, *armatsõma* märgivad siin 'haletsema, kaasa tundma, leinama' jms. Nimisõna *arm* on Leivu murrakust kirja pandud tähenduses 'kurbus, lein' ning 'kahetsus', nt *poig ei d'õua valida armu* 'poeg ei suuda oma kurbust ohjeldada'. Leinariided on Leivus *armurõiva?* (EMS I: 431). Lääne-Saaremaal seevastu esineb sõna *armatsema* tähenduses 'säätma, kokku hoidma', nt *Jäm armatse oma raha natisegeid*; *Khk me peame teiseks korraks ka armatsema* (EMS I: 434).

Liivi keeles on tarvitatud selle tüvega sõna nii Võru murdega kui ka Saaremaaga sarnaselt: vrd 1) lääneliivi ja Salatsi *armist* 'kahju, hale' (*minnel om armist tām pärast*) ning verb *ärmiks*, *armiks*, *armikš* 'halastama; kurtma, kaebama; kahetsust tundma' vms; 2) ida- ja lääneliivi *ärmakstõ* 'säätma, alles hoidma' (Kettunen 1938: 14, 19; SLW: 48). Etümoloogid on seostanud sõna *armas*

päritolu kahe võimaliku algermaani tüvega **arma-z*, (vrd vanaislandi *armr* 'õnnetu, vilets, armetu; alatu', gooti *arms* 'haletsusväärne', rootsi *arm* 'vaene, vilets, armetu') ja **arwa-z* (vrd vanaislandi *orr* 'kiire, väle; helde') (SKES: 24; EEW: 96; LÄGLOS 1: 35; SSA 1: 82–83; EES: 53). Võru murde sõnakasutus kattub neist esimesega. Kirjakeelse tähendusega sobiks teine sisuliselt paremini, aga häälikumuutus *w > m* pole just tavaline nähtus.

8. Järeldusi

Paljude eesti murdesõnade tähendussuhetes torkavad silma areaalsed erinevused. Otseselt materjali selekteerides ilmnes siiski, et sageli on tähendusrühmade levikupiirid hajusad või ebamäärased. Mõnda sõna on jälle omapäraselt kasutatud üksikutes murrakutes (nt Kuu `kargajas` `aesta`, Ans `kargamise` `aasta` 'liigaasta'). Sellele vaatamata on võimalik eristada murdealad, kus sama sõna märgib erinevaid mõisteid, mis näitab, et sellistel puhkudel pole tegemist juhukasutuse või pelgalt piltliku väljendusviisiga. Selgemini eristuvad tähendussuhete alusel üksteisest põhjaeesti ja lõunaeesti murded. Sõnuti ühtib tähenduspiir klassikalise peamurrete vahelise piiriga, nt *nurm* 'rohuma' ja 'põld'. Teinekord on sõna mingis muutunud tähenduses levinud ühest peamurdest teise, nt *koot* rehepeksuvahendi nimetusena.

Lõunaeesti murdealal võib tingliku piiri tõmmata Mulgi ja Tartu murde vahele (nt *läte* 'kaev' ja 'allikas'). Mulgi murdega sarnast sõnakasutust kohatab tihti naabruses Pärnumaa ja Põhja-Viljandimaa murrakutes (nt *osa* 'liha'). Lõunaeesti murretest moodustab Mulgiga ühise tähendusruumi mõnikord Tartu murde lääneosa, teinekord Tartu murde lõunaosa ja Võru murde lääneosa (nt *tapma* 'peksma', *tape* 'pahmas'). Põhjaeesti murdes tõuseb semantilise omapäraga esile saarte murre (nt *pall* 'kakk', *ida* 'kirre', *lääs* 'edel'). Lisaks on saartel omavahelisi erinevusi, nt *harima* tähendab Saaremaal '(midagi) parandama', '(haigust) ravima', aga Hiiumaal ja Loode-Eestis 'kalu rookima', 'kartuleid koorima'. Mõningaid sõnu tarvitatakse Saaremaal ja kirderannikumurdes sarnaselt, nt *kuub* 'seelik', *kerenski* 'tursk'. Läänemurdega ühist sõnakasutust esineb nii saarte kui ka keskmurde alal, nt *luik* 'karjapasun; pasunahää', *org* 'tihnik'. Põhjaeesti murde lääne- ja idapoolse tiiva vahele on raske kindlat piiri tõmmata, kuid erinevus on selgelt tajutatav (nt *väli* 'rohuma' ja 'põld', *sild* 'tee; sillutis' ja 'põrand; made').

Eesti murdesõna tähendusvariant ei pruugi piirduda eesti keelealaga, vaid jätkub sageli sugulaskeeltes. Üldiselt sarnaneb sõnakasutus põhjaeesti murretes rohkem läänemeresoome põhja- ja idarühma keeltega, nt idaeesti *katsuma* 'vaatama, külastama; hankima' vrd sm *katsoa*, vdj *kattsoa id.*; *sild* 'põrand' vrd läänemeresoome idaosa *silta id.*; põhjaeesti *särk* (soome murretes *särkki*). Saaremaal ja lõunaeesti murretes leidub ühist liivi keelega, nt Saaremaa *armatsema* 'säastma' vrd lv *ārmakstā id.*, Võru *armass* 'hale, kahju' vrd lv *armist* (jms) *id*. Ilmakaarte ja vastavate tuulte nimetuste *ida* 'kirre' ja *lääs* 'edel' häälikulised vasted esinevad samasuguses tähenduslikus nihkes liivi ja läti murretes.

Võrreldes sõna ja selle tähenduste levikut eesti murretes ja kohanimes, näeme, et osaliselt nende levik ja tähendused kattuvad, osaliselt mitte. Sõna *väli* kasutus eesti murretes ja lähisugukeeltes lubab oletada, et varem võis

see esineda ka Lääne-Eesti põllunimedes, *nurm* aga võis minevikus esineda apellatiivina kogu Eesti alal. Maastikuterminina ka tasasel maal tuntud *org* võis tähenduses 'nõgu, lohk, niiske metsane ala' olla varem laiemalt levinud. Mulgi murdes kaevu märkiv *läte* on tõenäoliselt varasem allika nimetus. Ehki suures osas Eestimaast on murdekeel praktiliselt kadunud, säilivad mõned esivanematelt saadud murdejooned ka kirjakeelses kõnes. Nii võib juhtuda, et inimesed, kelle juured pärinevad eri murdealadelt, võivad sama sõna mõista ja kasutada erinevalt.

Uurimistööd on rahastatud projektidest ETF9367 ja SF0050037s10.

Sõnavarakogud

EMSUKA = Eesti murrete ja soome-ugri keelte arhiiv Tallinnas Eesti Keele Instituudis.

Kirjandus

ALE = Atlas Linguarum Europae. Kd I, 1–8. Commentaires. Cartes. Assen–Maastricht: Van Gorcum, 1983–1990; Roma: Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 1997–2007; Bucharest: Editura Universitatea din Bucuresti, 2014.

ALFE = Atlas Linguarum Fennicarum. Itämerensuomalainen kielikartasto. Läänemeresoome keeleatlas. Ostseefinnischer Sprachatlas. *Лингвистический атлас прибалтийско-финских языков*. ALFE 1–3. Peatoim Tuomo Tuomi. Toim Seppo Suhonen (1.), Tiit-Rein Viitso (2.), Vladimir Rjagoev (3.). Toimetused: Anneli Hänninen, Raimo Jussila, Arvo Laanest, Heikki Leskinen, Helmi Neetar, Vilja Oja, Vladimir Rjagojev, Seppo Suhonen, Tuomo Tuomi, Tiit-Rein Viitso, Nina Zaitseva. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 800/1295. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 118/159.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 2004–2010.

A r i s t e, Paul 1933. Eesti-rootsi laensõnad eesti keeles. (Acta et Commentationes Universitatis Dorpatensis. B XXIX, 3.) Tartu.

EES = Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar 2012. Eesti etümoloogia-sõnaraamat. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

EEW = Julius Mägiste 1982–1983. Estnisches etymologisches Wörterbuch I–XII. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft.

EKSS = Eesti keele seletav sõnaraamat 1–6. Toim Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veskis, Ülle Viks, Piret Voll. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2009.

EMA = Andrus Saareste 1938, 1941. Eesti murdeatlas. Atlas des parlers estoniens. I vihik (28 kaarti), II vihik (kaardid 29–66). Tartu.

EMK = Karl Pajusalu, Tiit Hennoste, Ellen Niit, Peeter Päll, Jüri Viikberg 2009. Eesti murded ja kohanimed. 2., täiendatud trükk. Toim T. Hennoste. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

EMS = Eesti murrete sõnaraamat I–V. Toim Anu Haak, Evi Juhkam, Mari-Liis Kalvik, Mari Kendla, Tiina Laansalu, Varje Lonn, Helmi Neetar, Ellen Niit, Piret Norvik, Vilja Oja, Valdek Pall, Eevi Ross, Aldi Sepp, Mari-Epp Tirkkonen,

- Jüri Viikberg. Tallinn: Eesti Keele Instituut, Eesti Keele Sihtasutus, 1994–2014.
- ERL = Gea Troska, Ants Viires, Ellen Karu, Lauri Vahtre, Igor Tõnurist 2007. Eesti rahvakultuuri leksikon. Toim A. Viires. 3., parandatud ja täiendatud trükk [1. tr 1995, 2. tr 2000.] Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- G u t s l a f f, Johann(es) 1648. *Observationes grammaticae circa linguam esthonicam*. Dorpat.
- G u t z e i t, Woldemar 1887. *Wörter-schatz der Deutschen Sprache Livlands*. T. 2. Lfg. 3., Mang–Pol. Riga: In Commission bei N. Kymmell.
- J u h k a m, Evi, S e p p, Aldi 2000. Läänemurde tekstid. Eesti murded VIII. Toim Anu Haak. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- K a l i m a, Jalo 1936. Itämerensuomalaisen kielten balttilaiset lainasanat. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 202.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- K a l l a s m a a, Marja 2003. Läänemurde loodus- ja viljelusnimed. Toim Eevi Ross. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- K a s k, Arnold 1984. Eesti murded ja kirjakeel. (Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised 16.) Tallinn: Valgus.
- K e t t u n e n, Lauri 1938. *Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung*. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae V.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- K l u g e, Friedrich 2002. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 24., durchgesehene und erweiterte Auflage, bearbeitet von Elmar Seebold. Berlin–New York: Walter de Gruyter.
- K o i v u l e h t o, Jorma 1993. Zur etymologie von fi. *susi*, *tosi* – und *kesi*: eine Entgegnung. – *Linguistica Uralica*, kd XXIX, nr 1, lk 21–37.
- L a a n e s t, Arvo 1995. Relikte und Innovationen im ostseefinnischen Wortschatz. – Itämerensuomalaisen kielikartaston symposiumi. FU 8, Jyväskylä 12.8.1995. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, lk 81–105.
- L o n n, Varje, N i i t, Ellen 2002. Saarte murde tekstid. (Eesti murded 7.) Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- LÄGLOS = Andries Dirk Kylstra, Sirkka-Liisa Hahmo, Tette Hofstra, Osmo Nikkilä 1991. *Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen I (A–J)*. Amsterdam–Atlanta, GA: Rodopi.
- ME = K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīca. Redīgējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelins. Rīgā: Izdevusi Izglītības ministrija, 1923–1932.
- M o o r a, Alice 1991. Eesti talurahva vanem toit II. Tallinn: Valgus.
- M o s i n 1968 = Михайл Мосин. Эрзянское *velese* и эстонское *väljas*. Das ersänische *weles* und das estnische *väljas*. – *Советское финно-угроведение*, kd IV, nr 4, lk 249–252.
- M u s t, Mari 2000. Vene laensõnad eesti murretes. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- N e e t a r, Helmi 1991. Ilmakaared rahvasuus. – *Keel ja Kirjandus*, nr 11, lk 656–665.
- N e e t a r, Helmi 2006. Names of points of the compass and of winds, used around the Gulf of Riga. – *Proceedings of the 4th International Congress of Dialectologists and Geolinguists*. Riga: Latvian Language Institute, University of Latvia, lk 353–359.
- N i r v i, Ruben Erik 1971. Inkeröismurteiden sanakirja. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVIII.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- N i s s i l ä, Viljo 1967. Virolaisia kosketuksia suomen nimistössä. – *Kalevalaseuran vuosikirja*, nr 47, lk 283–302.
- O j a, Vilja 2002. Pall eestlastel ja hõimurahvail. – *Nime murre*. Pühendusteos

- Valdek Palli 75. sünnipäevaks 30. juunil 2002. Koost Marja Kallasmaa. Toim M. Kallasmaa, Margit Langemets. (Eesti Keele Instituudi toimetised 11.) Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 160–181.
- Oja, Vilja 2011. Words for ‘ball’ in European Uralic languages. – Omagiü profesorului Nicolae Saramandu la 70 de ani. Toim Manuela Nevaci. (Studia Linguistica et philologica.) Bucharest: Editura Universitatea din Bucuresti, lk 657–668.
- Oja, Vilja, Kallasmaa, Marja 2012. Lexical relations in dialects and place names: Landscape terms. – Proceedings of the 15th EURALEX International Congress. Toim Ruth Vatvedt Fjeld, Julie Matilde Torjusen. Oslo: Department of Linguistics and Scandinavian Studies, University of Oslo, lk 910–916.
- Oja, Vilja, Metsmägi, Iris 2013. Laensõnade tähendussuhetest. – Eesti Raken-
duslingvistika Ühingu aastaraamat, nr 9, lk 181–194.
- Palli, Valdek 1977. Põhja-Tartumaa kohanimed II. Tallinn: Valgus.
- Raag, Raimo 1988. *Nunn, prilla, koka* ja teised. Eesti keele rootsi laensõna-
dest. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 655–664; nr 12, lk 725–732.
- Ruoppila, Veikko 1967. Kalevala ja kansankieli. (Suomalaisen Kirjallisuuden
Seuran Toimituksia 284.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ränk, Arvi 1995. Eesti etnograafiasõnaraamat. Tallinn.
- Saareste, Albert 1923. Etümoloogilised märkused II. – Eesti Keel, kd I (1922),
nr 5–6, lk 140–150.
- Saareste, Albert 1924. Leksikaalseist vahekordadest eesti murretes I. Analüüs
60 kaardi ja 1 skeemiga. (Acta et Commentationes Universitatis Dorpatensis.
B VI, 1.) Tartu.
- Saareste, Andrus 1932. Eesti keeleala murdelisest liigendusest. – Eesti Keel,
kd XI, nr 1, lk 17–40.
- Saareste, Andrus 1952. Kaunis emakeel I. Vesteid eesti keele elust-olust. Lund:
Eesti Kirjanike Kooperatiiv.
- Saareste, Andrus 1958. Bidrag till kändedom om svenska lånord i estniskan
III. – Svio Estonica, nr XIV, lk 242–250.
- SAOB = Svenska Akademien Ordbok. <http://g3.spraakdata.gu.se/saob> (28. IV 2014).
- SES = Soome-eesti suursõnaraamat. Suomi-viro suursanakirja. 2. R–Ö. Toim Val-
dek Pall. Tallinn–Helsinki: Eesti Keele Sihtasutus, Kotimaisten kielten tutki-
muskeskus, 2003.
- Setälä, Emil Nestor 1913. Beiträge zu den germanischen wörtern im finnischen
und ostseefinnischen. – Finnisch-Ugrische Forschungen, kd XIII, lk 313–475.
- SKES = Erkki Itkonen, Yrjö H. Toivonen, Aulis J. Joki 1955–1981. Suomen kielen
etymologinen sanakirja I–VII. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII₂; Tutkimus-
laitos „Suomen Suvun” julkaisuja III.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- SLW = Salis-livisches Wörterbuch. Toim Eberhard Winkler, Karl Pajusalu. (Lin-
guistica Uralica. Supplementary Series 3.) Tallinn: Teaduste Akadeemia Kir-
jastus, 2009.
- SMS = Suomen murteiden sanakirja 6. (Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen
julkaisuja 36.) Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Edita, 1999.
- SSA = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 1–3. Peatoim Erkki It-
konen, Ulla-Maija Kulonen. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia
556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62.) Helsinki: Suoma-
laisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 1992–2000.
- Talve, Ilmar 1974. Suomessa käytetyistä veriuoista. – Sananjalka 16. Turku:
Suomen Kielen Seura, lk 55–88.

- T a n n i n g, Salme 1961. Mulgi murdetekstid. Eesti murded I. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- T h o m s e n, Vilhelm 1931. Berührungen zwischen den finnischen und den baltischen (litauisch-lettischen) Sprachen. Eine sprachgeschichtliche Untersuchung. (Samlede Afhandlinger IV.) Kopenhagen: Nordisk Forlag.
- T i h a s e, Karl 1974. Eesti talurahvaarhitektuur. Tallinn: Kunst.
- UEW = Karoly Rédey 1986–1988. Uralisches etymologisches Wörterbuch. Unter Mitarbeit von Marianne Bakró-Nagy, Sándor Csúcs, István Erdélyi, László Honti, Éva Korenchy, Éva K. Sal, Edit Vértes. Wiesbaden: Harrassowitz.
- V a b a, Lembit 1997. Uurimusi läti–eesti keelesuhetest. Tallinn–Tampere: Eesti Keele Instituut; Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- VEMA = Andrus Saareste 1955. Väike eesti murdeatlas. Petit Atlas des parlers estoniens. (Skifter utgivna av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 28.) Uppsala: Almqvist & Wiksells.
- VKS = Vadja keele sõnaraamat. Vad'd'aa tšeelee sõna-tširja. 2., täiendatud ja parandatud trükk. Toim Silja Grünberg. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2013.
- VMS = Väike murdesõnastik I–II. Toim Valdek Pall. Koost Anu Haak, Evi Juhkam, Marja Kallasmaa, Ann Kask, Varje Lonn, Ellen Niit, Piret Norvik, Vilja Oja, Eevi Ross, Aldi Sepp, Jaak Simm, Jüri Viikberg. Tallinn: Valgus, 1982, 1989.
- W i e d e m a n n, Ferdinand Johann 1973. Eesti-saksa sõnaraamat. Estnisch-Deutsches Wörterbuch. Neljas, muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest (1893). Tallinn: Valgus.

On semantic relations in Estonian dialects

Keywords: lexicology, semantics, dialect areas, distribution maps

The article addresses the semantic differences of certain standard Estonian words across Estonian dialects as revealed by semantic maps. Word use appears to be the most distinctive for the main dialect groups of North Estonian and South Estonian. Within the South Estonian area it is Tartu and Võru dialects that have the most features in common. Semantic features reminiscent of Mulgi dialect now occur in the western region of Tartu dialect, in the southern region of Tartu dialect and the western region of Võru dialect. On the other hand, Mulgi dialect has features in common with the vernaculars of Pärnumaa and northern Viljandimaa. In the North-Estonian area, Insular dialect stands out for its peculiar word usage, which often differs, in turn, between the two largest isles (Hiiumaa and Saaremaa). There is also a perceptible difference between the western and eastern wings of the North Estonian main dialect group, although the boundary is rather fuzzy. The semantic variants of an Estonian dialect word seldom stop at the linguistic boundary of Estonian, usually continuing in use in cognate languages. Comparing the areal distribution of a word and its senses in dialects and place names we can see that there is some geographic and semantic coincidence, but never absolute.

Vilja Oja (b. 1945), PhD, Institute of the Estonian Language, Senior Researcher, vilja.oja@eki.ee